

SEGERNS LOCKELSE

MORALISKT FÖRRADERI, såsom jag här använder ordet, i motsats till det legalt tekniska begreppet, betyder att svika sin egen tro, sin egen övertygelse, sin egen känsla. Jag kallar inte en annan människa förrädare, därför att hon handlar i strid mot vad jag anser vara rätt eller betraktar låt oss säga som mänsklighetens heligaste grundsats. Hitler är för mig inte en förrädare i denna mening. Han var en ond människa, bestämd av en dålig karaktär, som stöddes och förstärktes av en okunnig, förvirrad, omman så vill gemen idealism, men förrädare mot sin egen uppfattning var han inte; grymheten och trolösheten mot yttervärlden är en annan sak. Detsamma gäller många andra människor, vilkas åsikter och gärningar jag avskyr och vilkas domfällande säkert var befogat, Fuchs och Ezra Pound och vad de nu må heta. Det finns många fall som synes mig osäkra; jag vet inte, exempelvis, om Quisling handlade av övertygelse eller av anpassning, feghet, maktlystnad.

Detta sätt att bestämma förraderiet synes mig, mer eller mindre tydligt, vara det ordinarie och godtagna; det ligger i bakgrunden av all debatt i ämnet, även om det lätt blir så att det ordet begagnas endast eller främst om handlingar och personer som vi ogillar och bekämpar. Med denna definition blir förraderiet ett brott av format, ett brott som endast människor av en viss kvalitet, människor som har en hållning, som känner en lojalitet, kan begå. En engelsk diplomat som under inbördeskriget på 1640-talet tillfrågades om han stod på kungens eller parlamentets sida svarade att ett ståndpunktstagande inte var hans sak, han var endast "händelsernas ödmjuka tjänare". Han var ingen förrädare, han kunde inte bli förrädare; den totala opportunisten gör sveket i stor stil omöjligt, det finns intet jag, ingen tro att svika. Förraderiet personifieras inte av Pontius Pilatus, som i hård statskloket utlämnade Kristus åt massan, inte heller av överstepräster, som i maktlystnad och trosiver krävde medtävlarens undanröjande, utan av Judas, lärjungen, som älskade Kristus, förrådade honom med en kyss och hängde sig i ångest över att han i Kristus gestalt svikit sig själv.

Från denna utgångspunkt går det inte att bygga upp något slags förraderiets hierarki, att skilja mellan grader eller klasser av förräderier med hänsyn till de värden sveket gäller. Man kan lika

Herbert Tingsten (bilden) avslutar här Dagens Nybeters serie om lojaliteter och förräderier. Det tekniska förraderiet är i vår tid en fara, menar Tingsten, "liksom det medlöperi som tror sig kunna tämja det onda genom anslutning och påverkan... Opiismen blir ett halvt förraderi: vi måste tro på det rättas seger, och då måste väl det som segrar vara det rätta. Så förskotterar vi historiens dom i stället för att känna att vi alla bör till domarna och att utgången beror på alla och även på oss."

väl och i samma förtappelse förråda en nation, en religion, en politisk ideologi, en känsla för en människa, en livsåskådning. Det är på förrädarens värderingar, inte på åsikterna hos publiken, som missgärningen och dess brottslighetsgrad beror. Den som sviker sin Gud, sin kung eller sitt land kan vara lika mycket förrädare som den som sviker sin tro på människovärdet eller framsteget eller någon annan etisk ledstjärna — frågan är inte vad man sviker, utan intensiteten i den lojalitet som man bryter mot.

Förraderi i denna egentliga mening är det utan tvivel då man i tvång och skräck, såsom under tortyr eller hot om tortyr, överger sin sak, men detta okomplicerade förraderi skall jag inte stanna vid. Själva kan jag — och det gäller väl de flesta — inte känna någon förbittring mot dem som på sträckbanken eller inför bödeln avsvär allt de hållit heligt. Det är mera subtila, lömska, förrådiska former av förraderier som jag skall beröra.

Det finns skeden då värderingarna eller åsikterna spelar så ringa roll i politiken, då det personliga maktspillet är så bestämmande att man knappast kan tala om lojaliteter eller förräderier; alla blir händelsernas ödmjuka tjänare. Som exempel kan jag nämna Frankrike inför direktoriets och inför det första kejsardömets fall. På hösten 1799 stod det för alla klart, att den härskande regimen var fallfärdig, man frågade sig vilken general eller

vilken politiker som skulle överräda konkursboet, och för militärer och byråkrater blev det naturligt och ursäktligt att mindre tänka på vilken väg som var den rätta än att söka utrona vem som skulle bli segrare och vem man därför skulle vara beredd att sluta sig till, att ge en tillfällig och prekär lojalitet. På samma sätt var det under kejsardömets sista tid och alldeles särskilt under de hundra dagarna. För Talleyrand, Fouché, Ney, Marmont och alla de andra aktörer som bytte sida en eller två eller tre gånger var det inte fråga om självprövning och samvetsömhet, utan om att på kort sikt förutse utvecklingen och handla i dess riktning. Under sådana tider blir det gott om förrädare i mera teknisk och legal mening, men det finns knappast plats för det egentliga, stora moraliska förraderiet.

Situationer uppstår också då det är rimligt med helt skilda meningar om hur ett gemensamt värde skall skyddas och försvaras och då därför skilda linjer väljs av de ansvariga utan att någon av dem kan anklagas för svek mot detta värde. Pétain och de Gaulle var säkert lika bestämda av viljan att tjäna Frankrike; den ene valde en underkastelse som han ansåg tillfällig, den andre ett motstånd som han trodde vara nödvändigt för upprättelsen. Båda dömdes i tur och ordning av den andres regim för förraderi, men båda visste att de var lojala mot samma idé och att den andre inte i moralisk mening var en förrädare, utan en man som i förring och högmod valt ett då-

ligt medel att verka för den goda saken.

Endast i tider av relativt bestämda och relativt långvariga ideologiska — religiösa eller politiska — motsättningar ställs det moraliska förraderiets problem på sin spets.

Många kristna martyrer trodde, påstås det, att på tortyren och döden omedelbart skulle följa uppvaknandet i en annan värld, den himmelska salighetens. De levde i en ideal situation för trohet, för att inte begå förraderi. De kämpade för en sak som skulle segra, deras lidanden främjade segern, och de själva fick efter några timmar i vända en belöning mot vilken all smärta var obetydlig.

Så lätt har det inte sedan varit för troheten. Men de föreställningar som stödde de första kristna har i uttunnad form levt kvar inom kämpande åskådningar. Man har inte trott att kampen skulle ge ögonblicklig entré till paradiset, men man har trott på det rättas, på den egna sakens seger, och man har sett sin egen insats som ett bidrag till denna seger, ja, ofta har den egna troheten betraktats som en byggnadssten i en överväldsig konstruktion av segrande rättfärdighet — "vad rätt du tänkt... kan ej av tiden härjas". 1800-talets stora framstegssystem var, likaväl som de religioner de imiterade och ersatte, löften om segrar, och segrar i denna värld. Liberaler, socialister, patrioter, de som inspirerats av Comte, Mill, Marx eller nationalitetstankens ideologer, eldades alla av tanken att framtiden tillhörde dem — "andra skall skörda, där vi har sät".

I nutiden finns denna förvisning främst kvar i kommunismens ideologi. Det kan till och med sägas att denna ideologi efter hand koncentrerats i föreställningen att man har historien på sin sida, att utopin skall bli verklighet efter århundraden av strider, revolutioner, undertryckning, propaganda och fostran. Med denna tro blir varje åtgärd som gagnar den egna saken möjlig, lögn, våld, likvideringar och dressyr — framtiden skall ge absolution, göra alla handlingar som för ögonblicket kan synas hårda och onda till nödvändiga och därför helgade steg på mänsklighetens väg mot ljuset.

För demokraten utan tro på religiösa föreställningar, för kanske alla dem som skrivit artiklar i denna serie, finns inte samma trygghet, inte samma segervisshet. I regel har vi väl en vag tro på eller känsla av att historien gått i rätt

riktning, i den riktning som vi godtar eller till och med entusiasmeras av, men vi vet att på den långa vägen har goda människor, ädla ideal, passionerade grupper av rättfärdiga förintats och förtrampats — vi vet att historien är segrarnas historia och att glömda vid väggkanten ligger otaliga hjältar och martyrer. Vi har väl i regel en lika vag tro att även framtiden blir framsteg, men den historiska erfarenheten och den reflekterade insikten gör det omöjligt för oss att vara säkra på den saken och, framför allt, att vara säkra på att medel — som synes oss onda, även om de ofta med fördel anlitas i historiens verkstad — skulle vara tjänliga för det byggnadsverk som återstår; för att inte tala om att vi i varje läge är osäkra om det rättfärdiga eller ämpliga i en bestämd handling. /år demokratiska humanism måste därför skygga för den i och för sig rimliga tanken att ändamålet selgar medlen, att väldiga operationer på lång sikt ger de åtrådla resultaten. Vi blir osäkra, förärliga, rädda för att begå det onda för att vinna det goda, inställda på det kortfristiga som passar våra tvivel och vår medvetna oförmåga att överblicka och förutse (allt detta framställs utmärkt av Sartre i "Le diable et le bon Dieu", en av motiveringarna för existentiellismen och "valets" nödvändighet). Det är åskådningens svaghet, det kan också sägas vara åskådningens ära. Kvar står en tveksam och nästan generad tro på att vår linje skall eller åtminstone kan segra eller, som en andra bastion för möjligheten att handla, att segern, framtiden, skall eller åtminstone kan medföra vinster för människorna.

Härigenom uppstår det dilemma som tycks mig känneteckna vår situation och problemet om lojalitet och förräderi i denna situation. Det är svårt, eller kanske omöjligt, att strida utan någon tro på segern — eller åtminstone uppståndelsen i form av ett nytt liv eller en framtida seger efter ett tillfälligt nederlag. Att vilja medel blir svårt då den sak man verkar för är just skruplernas, skepticismens, toleransens, övervägandets, mildhetens och den enskilda och omedelbara lyckans.

Från andra världskrigets värsta tid, sommaren 1940, kommer jag ihåg några samtal med en god vän från Norge, som efter den tyska ockupationen kommit till Sverige (han återvände sedan hem, satt en tid fängslad på Grini och kom tillbaka till Stockholm som flykting ett par år senare). Vi avskydde nazismen, och vi hade ingen tanke på anpassning eller avstående från kritik. Men ändå undgick vi inte alldeles segerns lockelse. Vi talade om att efter låt oss säga hundra år skulle kanske en seger för nazismen te sig tilltalande eller likgiltig från

våra allmänna utgångspunkter. En rörelse som vann världet över världen måste uppmjukas och humaniseras; utan motståndare, utan fruktan frestas även brutaliteten till hygglighet. En förening och organisering av världen vore i och för sig ett gott; kanske kunde den vinnas blott genom att en makt — och vem skulle göra det utom de hårda, troende och erövringslystna? — tog ledningen. I vilja att tro på framtiden drog vi alltså — inte för oss själva, men för våra efterkommande — förskott på värdet av det onda kanske ofrånkomliga triumf. (Att de besegrade småningom måste överges och glömmas, liksom de döda, är självfallet, och förraderiet, liksom sorgen, är därför till stor del en fråga om anständig tidsutdräkt.)

Det var intet förräderi. Men i våra resonemang fanns ett fönster mot förraderiet. Det behövdes blott förändringar i utformningen av perspektivet för att sveket skulle vara där. Vi kunde ha varit mera visna om nazismens seger, mera benägna att tänka oss en kort frist för de goda verkningarna, mera övertygade om att det måste gå väl för världen. Så är man framme vid att i nuläget tillämpa de tröstande synen som framstegstroende skildrare ger efter femtio eller hundra år. Man är inne i den otäcka cirkeln: enligt historiens vittnesbörd leder stora händelser på lång sikt till framsteg; nu äger stora händelser rum, alltså är framsteget på marsch — "världsanden rider". De satserna präglas av grov metafysik, men det är lätt att banta ned dem till banaliteter om att "på lång sikt är det nog inte så farligt". "de som besegras var nog förtjänta att besegras", "framgången mildrar ondskan", "allt vad som är, är rätt", "Herrans vägar är outrannsakliga".

Vad jag kallat det tekniska förraderiet är i vår tid en fara, liksom det medlöperi som tror sig kunna tjämja det onda genom avslutning och påverkan. Men den hållning som jag här berört synes mig vara den mest aktuella, mest farliga vägen till svek, till vad man kan kalla ett godsinnat, halvhjärtat och genom sina rötter i vackra tankar och förhoppningar ganska oskyldigt svek. Vi har sett det, vi ser det i många "rättfärdigas" ord och undvikande av ord. Förtrycket kan inte vara så förskräckligt, säger man, då regimen består så länge och när så vackra resultat. Balterna: 1939 höll varje svensk demokrat på deras självständighet, några år senare kunde en politisk ledare tala om att de nog inte var mogna för frihet och därför "i grunden" fallit på eget grepp. Är tiden inte inne att avskryva de av kommunismen — naturligtvis inte de av demokratiska stater — underkuvade folken; de har ju levat i slaveri så länge, vi kan ju ändå inte börja krig för att frigöra dem,

9/7

Enkel Churchill

DET AVSNITT av Winston Churchills stora arbete om de engelsktalande folkens historia som behandlar det amerikanska inbördeskriget och dess förhistoria har utgivits i en separat volym på drygt hundra sidor: *The American Civil War* (Cassell, 12: 6 shilling). Det är inte någon imponerande skrift. I förordet tackas en rad medhjälpare, och som vanligt är man osäker om i vad mån boken skrivits — inte bara förberetts — av dem eller av Churchill själv. De purpurfraser som är Churchills bomärke är ganska få, och i stort sett har man intrycket av ett enkelt kompiat, som får sitt saluvärde genom att utges under Churchills namn. Det stora krigets förhistoria är hyggligt teknad i stil med vanliga amerikanska handböcker, men kraft och glans finns blott i några bataljskildringar. Mot slutet tycks författaren ha tröttnat på saken; kriget förklaras i realiteten vara avslutat med slaget vid Gettysburg, och den återstående tiden, nära två år eller nära två tredjedelar av det egentliga kriget, behandlas orimligt nog på blott elva sidor. De avslutande reflexionerna är svaga. Kriget påstås vara "det ädlaste och det mest oundvikliga" av alla stora konflikter intill denna tid; en betydande skola av amerikanska historiker hävdar tvärtom att kriget kunnat undvikas om några politiker varit litet mera sansade och framsynta. Det sägs också att Amerikas materiella utveckling drevs tillbaka genom kriget; den vanliga uppfattningen torde vara att kriget genom den ökade immigrationen, industrialiseringen och upplåtandet av jord i Västern gjorde denna utveckling snabbare. Det bästa i boken är illustrationerna, av vilka många är lika flotta som sällsynta och som Churchill fått från kongressbiblioteket i Washington.

HERBERT TINGSTEN

historien har nog definitivt kastat dem i sitt skräprum, tiden för resning i målet är försuttet. Optimismen blir ett halvt förräderi: vi måste tro på det rättas seger, och då måste väl det som segrar vara det rätta. Så forskotterar vi historiens dom i stället för att känna att vi alla hör till domarna och att utgången beror på alla och även på oss.

HERBERT TINGSTEN

Tidigare artiklar i serien "Lojaliteter och förräderier" har varit införda i *Dagens Nyheter* den 1, 5, 7, 9, 16, 18, 21 och 25 april, 5, 12, 23, 26 och 30 maj, 1, 4, 11 och 17 juni.